

SIMON JÁNOS

Két lábon álló demokrácia, avagy mit jelent a politikai elit számára a baloldal és a jobboldal?*

I. A BAL-JOBB FOGALOMPÁR ELŐTÖRTÉNETE

Okkal nevezhetjük a politikatudományban a jobboldal és a baloldal fogalmát az egyik legrejtélyesebb kifejezésnek, melynek tartalma újból és újból megfejtésre vár. A fogalompár olykor sok mindent képes megmagyarázni, máskor pedig teljesen elfedi a lényegét. Amikor már azt gondolnánk róla, hogy használhatatlanná vált, és végleg a történelem súlyosztójéba került, mégis megszólal és ismét nagy titkokat árul el a politikáról, annak szereplőiről, küzdőteréről és nézőiről. De amikor azt hisszük, hogy már közelebb kerültünk rejtély megfejtéséhez, igazán akkor jövünk rá, hogy valójában mennyire távol is vagyunk tőle.

A baloldal és a jobboldal fogalma mélyen gyökerezik az európai kultúrában. A szakirodalmi elemzésekből kitűnik, hogy a bal-jobb megoszlás általános politikai rendezőelvként Európa nyugati keresztény kultúráiban és az azokból kinőtt latin-amerikai országokban érvényes. Kevésbé működik viszont az Egyesült Államokban, s lényegében használhatatlan az arab vagy a hindu államokban.

* Fenti írásom egy készülő terjedelmesebb tanulmány része, melynek korábbi változatát előadtam Pozsonyban 1999 januárjában, a Közép-Európai Politikatudományi Társaságok 5. Nemzetközi Konferenciáján. Köszönettel tartozom a Stratégiai Kutatási Programnak és az OTKA Politikatudományi Bizottságának, hogy lehetővé tette a kutatáshoz szükséges empirikus vizsgálatok elvégzését.

Történelmi, vallástörténeti és művészeti hagyományok adományozták tovább generációkon keresztül a kifejezés közéleti értelmét (Laponce 1981). A politikai jobb- és baloldal eltérő jelentése valószínűleg az ember kommunikáció egyik legrégebb korszakába nyúlik vissza, amit az összehasonlító nyelvészeti elemzések és etimológiai munkák is igazolnak. A „jobboldal” tartalma credendően mind a három nagy európai nyelvcsaládban (a germánban, a latinban és a szlávban) megegyezik a „jog”, az „igazság” szóval, illetve vele azonos gyökrű. Az angolban right, a németben Recht, a franciában droit, a spanyolban derecho/a, az oroszban prav(o)da. A magyarban sem nehéz felfedezni a „jog” szónak a „jó”-hoz és a „jobb”-hoz való történeti kapcsolódását. Az ókori görögök számára praktikus okokból elfogadhatatlan volt, hogy valaki fontos közéleti kérdésben tartózkodjon az állásfoglalástól. Az athéniak például törvényekben büntették azt a szabad férfit, aki távol maradt a cserépszavazástól, tehát kényszerítették, hogy igennel vagy nemmel szavazzon. A görögök hagyományát követve a rómaiak sem igazán kedvelték a politikában az „is-is” típusú állásfoglalást, így a szenátusi szavazáskor is csak két lehetőség közül lehetett választani. Amikor a kétezzer évvel ezelőtti Rómában, a Forum Romanumon egy előterjesztett javaslatról szavaztak, hogy könnyebb legyen a szavazatokat összeszámolni, a javaslatlalt „egyetértők” jobb oldalra álltak, az „ellenzők” pedig a bal oldalra.

A középkorban az egyházi előírások, a lovagi kultúra vagy akár a festészet is nagymértékben hozzájárult, hogy a két pólus szimbolikus tartalma a közéletben elkülönüljön és tovább éljen. Erre vonatkozó írásos emlékeket elsősorban latin és angol nyelven találunk (Simpson-Weiner 1989: VIII. 797–802, XIII. 922–933). A XVIII. század végén a görög-római klasszicizmus oly sok szimbólumát följújító francia forradalomban a bal-jobb térbeli elhelyezkedés politikai tartalma ismét fölerősödött. Amikor a parlamentben a képviselők összeültek, a régi római hagyományokra hivatkozva az elnöktől jobbra az akkori kurzust támogató királypártiaknak adtak helyet, akik a hatalom által tisztelt első és a második rend tagjaiból kerültek ki. A bal oldalra a harmadik rendből kikerült polgárok ültek, akik a reformokat kevésnek tartották, és erőteljesebb változásokat követeltek. Azt látjuk, hogy a politikusok térbeli eloszlása Rómában egy aktuális véleményhez való viszonyukat mutatta, Párizsban viszont már a két oldal tartós politikai és ideológiai eltéréseket is kifejezett. A jobb oldal a hivatalosságot, a tekintélyt és a törvényességet jelentette meg, a bal oldalhoz viszont először még csak a „másság” tapadt, majd mindinkább a bal oldali csoportosulások (a girondisták és a jakobinusok) által megjelenített eszmerendszer, például az egyenlőség és a testvériség ideológiája.

Sartori említi egy fél évszázaddal későbbi, 1848-ból származó politikai szótárt, amelyben az áll, hogy Franciaországban ősi hagyományt követve a parlamenti képviselők térben elkülönülnek egymástól, mégpedig úgy, hogy azok a képviselők, akik a bal oldalon ülnek, a „szabadság elvét” védelmezik, azok viszont, akik a jobb oldalon ülnek, a „hatalom védelmezői”. Már a korabeli szerző is sietett azonban megjegyezni, hogy ez sokkal inkább hagyományt fejez ki, mintsem aktuális helyzetet, mivel a bal

oldali képviselők közül sokan inkább a hatalmat védik, mintsem a „közös szabadság” fenntartásán fáradoznak (Sartori 1980:391).

A politikai baloldal és jobboldal értelmezése az utóbbi kétszáz évben folyamatosan módosult, különböző korszakbeli jelentései gyakran rétegenként egymásra rakódtak, s így egy többszörösen összetett fogalmat képeztek. Nyugat-Európában a századfordulón a szociáldemokrácia megerősödése volt nagy hatással a baloldal értelmezésének változására, kiszorította onnan a nemzeti függetlenségi mozgalmak körét, s helyette inkább szociális töltettel gazdagította a baloldal fogalmát. Nem sokkal később a diktatúrára törekvő kommunista mozgalom is a baloldal szélső pólusára épült rá. A két háború között a jobboldalt a nacionalizmus, annak szélső pólusát pedig a fasizmus terhelte meg. A második világháborút követően a kelet-európai kommunista, államszocialista berendezkedések ismét a baloldalt nyomták meg egy autoriter jellegű rendszer ideológiájával, világszemléletével és egy sor nehezen értelmezhető fogalmi teherrel. Az 1989-es forradalmi változásokat követően a poszt-kommunista országokban ismét működésbe lépett a többpártrendszerű demokrácia a maga fokozatosan kiépülő intézményeivel és pluralista eszmerendszerével. Napjainkban a poszt-kommunista országokban mind a baloldal, mind a jobboldal fogalma tisztulási folyamaton megy keresztül, amikor megszabadul a régi emlékek béklyóitól, és kialakítja az új valószínűleg megfelelő új értelmezési kereteit.

Magyarországon az 1867-es kiegyezést követően a bal-jobb megosztásának tengelyében elsősorban a nemzeti kérdések álltak, s az osztrákoktól való elszakadásért és az 1848-as eszméikért küzdő magyar nemzeti vonal vallotta magát baloldalinak (a Függetlenségi Párt programja elsősorban az ország közjogi státusának felülvizsgálatára törekedett). A lojalisták, a Habsburg-házhoz és a 67-es kiegyezéshez hű Szabadelvű Párt jelent meg a politikai jobboldalon. A szociális kérdések kezelése ekkor még nem játszott lényeges szerepet a két pólusra való tagolódásban, sokkal inkább a nemzeti kérdésekhez való kuruc-labanc viszony. A századforduló új eszmeáramlatai és politikai erőviszonyai lényegesen megváltoztatták a bal-jobb értelmezését. Egyrészt a nemzeti érdekek hangsúlyozása fokozatosan átcsúszott a jobboldalra, másfelől a jobboldal ekkoriban szívott magába egy másik új értelmezési réteget, mégpedig a keresztény vallásosságot. Ez utóbbi kapcsolat bizonyult az egyik legtartósabbnak. A baloldalon megjelent a szociáldemokrata párt, amelyet határozott materializmusa és szociális eszméi karakterizáltak. A századelő polgári radikális irányzata vallásellenességével, tradicionalizmusellenességével, internacionalizmusával, polgári jellegével és az egyéni szabadságjogok hangsúlyozásával a baloldali erőkhöz állt közelebb. A Horthy-korszak kormánypártjai határozottan vállalták a jobboldaliságot, eszméjükhöz a nemzet és a kereszténység fogalmát kapcsolták, s ezek hangsúlyozásának erőssége egyben a pártok jobboldaliságának mértékét is jelezte. A két háború közötti és a második világháború utáni szociáldemokrácia elsősorban a szociális jogokért harcolt, az 1945 utáni kommunista párt pedig a gazdasági egyenlőséget emelte ki programjában. A magát szélsőjobboldalinak valló nyilaskeresztes párt tevékenységét és

néhány hónapos dunántúli országlását a demokrácia-ellenesség, az antiszemitizmus, az antikommunizmus jellemezte és népirtás kísérte, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy a jobboldali demokrácia sokak számára hosszú időre hitelképtelenné vált Magyarországon. Ekkor kétségtelenül az erősödő nacionalizmus volt a legrövidebb út a humanizmustól a barbarizmusig.

A második világháborút követően a jobboldali pártok programjában valamelyest háttérbe szorult a nemzet kategóriája, de a keresztény hitéletre való hivatkozásnak továbbra is kiemelkedő szerep jutott, s mind nagyobb jelentőséget kapott a parlamenti demokrácia intézményeinek és szereplőinek védelme is. A politikai pozícióikban erősödő kommunisták azonban minden jobboldaliságot reakciónak minősítettek, képviselőiket pedig gyakran úgy próbálták hitelképtelenné tenni, hogy „lefaszították”. A jobboldal a háború utáni rövid pártpluralizmus korszakában sem tudta demokratikus értékeit igazán kiteljesíteni. A kommunista hatalmi rendszer kiépülésével a jobboldalról alkotott hivatalos kép is egyre sötétebbé vált, hiszen vele szemben a hatalom az ötvenes években már a legsötétebb jelzőket használva ringatta a tömegeket. Rövid idő alatt a hivatalos szóhasználatban a jobboldal a reakció szinonimája lett, s így került be a következő generációk fogalomtárába. Tovább komplikálta a helyzetet, hogy miközben a kommunisták magukat egyedüli baloldali erőként definiálták, mely a haladás, a gazdasági egyenlőség és a társadalmi igazságosság pártja, ezzel egy idejűleg a nyugat-európai többpárti demokráciákat polgári jobboldali rendszereknek minősítették.

Közép- és Kelet-Európában új korszak kezdődött az 1989-es forradalom után, a posztkommunista régióban ismét kitágult a politikai tér. Új politikai mozgásformák, új szabályok és új szereplők jelentek meg. Mindezek fogalmi megjelenítéséhez új kifejezésekre volt szükség. A politikai erőtér változásai azonban sokkal gyorsabban zajlottak le, mint ahogy az ezek megjelölésére szolgáló kifejezések változtak. Ráadásul gyakran a régi szavak kaptak új értelmet, s a hosszabb folyamat során gyakran magukkal vitték a régi tartalom egy részét is, ami értelmezési nehézségeket idézett elő, s megnehezítette a politikai kommunikációt a polgárok és a pártok számára is (Laki-Simon 1990).

II. A POSZTKOMMUNISTA RÉGIÓ HÁRMAS TAGOZÓDÁSA

Írásomban arra a kérdésre keresek választ, hogy működik-e a bal-jobb rendezőelv a posztkommunista régió országaiban, melyik régióban érvényesül, és miképpen. Az első részben azt vizsgálom, hogy a baloldal és jobboldal fogalma segíti-e a polgárokat abban, hogy eligazodjanak a politikai térben és a pártok közötti versengésben. Kérdőíves véleményvizsgálatok adatainak elemzésével azt vizsgálom, milyen az érvényessége, az értelmezési lehetősége és mennyire összetett az értéktartománya a bal- és a jobboldal fogalomrendszerének. Más szóval azt, hogy a Nyugat-Európában érvényes főbb dimenziók alkalmasak-e a posztkommunista régiók és Magyarország politikai tagoltságának feltárására.

Az ideológiai és pártpolitikai tagolódás mérését szolgáló mágikus bal–jobb skála a politikatudomány egyik sajátos eszköze. Értelmezhetősége – a térség vizsgált országaiban – összefügg a demokratikus hagyományok erősségével, gyengeségével vagy hiányával. Az eddigi kutatások tapasztalatai alapján elmondhatjuk, hogy a bal–jobb kategóriapár működése a volt államszocialista országokat három nagy régióba osztja: a közép-európai, a kelet-közép-európai és a kelet-európai régióba. A közép-európai régiót azok az országok alkotják, ahol a skála lényegében nyugat-európai értelemben működik. Ennek alapján közép-európai országoknak számít Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia és Horvátország. Történelmi okok miatt a három balti ország is közel áll Közép-Európához, bár a szakirodalomban mind gyakrabban említik őket önálló egységként. A kelet-közép-európai országok közé soroljuk Romániát, Moldáviát, Bulgáriát, Szerbiát, Boszniát, Macedóniát, Albániát és Koszovót. Kelet-Közép-Európában karakterisztikus módosulások ellenére is vitathatatlanul orientáló erővel bír a baloldal és a jobboldal fogalma, nyugat-európai értelemben használható kommunikációs kód a polgárok és a pártok párbeszédében. Ilyen megfontolásokból ezek az országok – véleményünk szerint – inkább tekinthetők Közép-Európa keleti periferiájának, ha úgy tetszik, egyik alvariációjának, mint Kelet-Európa nyugati részének. A kelet-európai régióba leginkább az egykori Orosz Birodalom országai tartoznak, Ukrajna, Belorusszia, Oroszország és a Szovjetunióból kiszakadt keleti köztársaságok. Ez utóbbiakban nyugat-európai kategóriákkal már nem értelmezhető a bal–jobb megoszlás. Ha ott a bal–jobbnak valamilyen üzenete, esetleg rendezőereje mégis van, akkor az a közép- és nyugat-európaiktól teljesen eltérő dimenziókban jelenik meg, illetve más típusú törésvonalak mentén érvényes (Rukavisnyikov 1994). E dimenziók feltárásával azonban még adós a politikatudomány.

Közép-Európában és így Magyarországon is a bal–jobb tagozódás fokozódó erősséggel osztja meg a társadalmat, a politikai elitet és a politikai pártokat. Kutatásaink tanúsága szerint a törésvonalak elsősorban négy fő dimenzióban jelennek meg: a valláshoz való viszonyban, a múlt-hoz való viszonyban, a pártkontinuitás kérdésében és a nemzeti identitás erősségében. Az eddigi kutatási eredményeket összegezve az alábbiakban először azt nézzük meg, hogy ezeknek a dimenzióknak a posztkommunista országokban mennyiben van magyarító és orientáló szerepük a politika világában való eligazodás során.

1. *A vallásos preferencia* Közép-Európában a nyugat-európai megoszlást követi, mert a jobboldalra rendezi az embereket és a pártokat, a diszpreferencia pedig inkább a baloldalra (Ferrado 1984; McDonough–Barnes–Pina 1998). A jobboldali kapcsolódást erősítette, hogy a régi autoriter államszocialista rendszerek legnagyobb ellenfeleik közé sorolták a vallásos erőket és a valláshoz kapcsolódó intézményeket. Másrészt a régi demokráciában az ötvenes évek előtt működő vallásos beállítottságú pártok egyértelműen jobboldalinak vallották magukat, és a pártok újjászületésével tevékenységüket a rendszerváltás után ismét ott folytatták, ahol fél évszázaddal korábban abbahagyták. Kelet-Euró-

pában, vagyis a volt Szovjetunió országaiban a bal–jobb tagozódás független a vallásosságtól. Vagyis akik magukat jobboldalinak vallják, azok nem vallásosabbak, mint a magukat baloldaliaknak vallók (Hudacek 1992; Barnes–Simon 1998; Elster–Halman–Rukavisnyikov 1997).

2. *A régi, autoriter rendszerhez való viszony* szintén határozottan megosztja az embereket és a pártokat. A bal–jobb megosztás és a régi rendszer közötti összefüggés Dél-Európában is felfedezhető, de lényeges különbség, hogy Spanyolországban és Portugáliában a közép-európaihoz képest fordított irányú a kapcsolódás. A baloldaliak a régi autoriter rendszert sokkal negatívabbnak értékelik, mint a jobbosok, és ez az attitűd ráadásul erősen polarizálja a skálát is. A Salazar- és a Franco-rendszer magát egyértelműen jobboldali, keresztény és nemzeti ideológiával jelenítette meg, ezért a rendszerváltozás után a jobboldal mutatott pozitív kötődést az autoriter rendszerhez (Montero–Torcal 1990; Maravall 1992; Morlino–Montero 1995; McDonough 1998). A posztkommunista régióban azonban a régi rend magát baloldalinak vallotta, és ma is a baloldaliak részéről erősebb iránta a vonzalom. A mostani baloldali pártok, vezetőik és szavazóik általában több szálon kapcsolódnak a múlt rendszerhez; gyökereik is oda kötik őket, hiszen a pártok többsége a régi rendszer vezető pártjaiból született, vezetőik nagy része ott indította pályáját, vagy még ma is azok jogutódjának vallja pártját. A jobboldali pártok viszont a régi rendszer tagadásának termékei, gyakran kifejezetten antikommunista ideológiával felvértezve. A múlthoz való viszony tekintetében Kelet-Európa Közép-Európához hasonló, vagyis a posztkommunista régió ebben a vonatkozásban egységes, hiszen a kommunista rendszer mindenhol baloldali rendszernek, az embertelen jobboldali fasizmus baloldali alternatívájának deklarálta magát (Waller 1992; Rose–Mishler 1994; Plasser–Ulram–Waldrauch 1997).

3. *A pártkontinuitás szerepe.* A közép-európai régió országainak történelmében rövidebb vagy hosszabb távon ugyan, de működött a parlamentáris rendszerű demokrácia, parlamenttel, pártokkal, választásokkal és erősebb vagy gyengébb lábakon álló demokratikus értékekkel is. Több országban a redemokratizálódás egyben a régi, négy-öt évtizeddel korábbi nagy pártok visszatérését is jelentette, méghozzá ugyanazon az oldalon: a szociáldemokraták a baloldalon, a liberálisok közelebb a centrumhoz, a keresztény pártok pedig a jobboldalon jelentek meg ismét. Az új keletű pártok pedig a tradicionális pártok által meghatározott alapmegosztásban, sokszor hozzájuk képest jelölték ki a maguk helyét a szélsőtől a szélsőjobbba. Pártkontinuitásról nem beszélhetünk az exszovjet országokban, mert korábban nem létezett pártelvű pluralizmus, a párttradíciók hiánya nehezítette a dichotóm skála megtöltését az európaihoz hasonló értéktartalommal (Schöpflin 1993; Elster–Halman–Rukavisnyikov 1997; Simon 1999).

4. *A nemzeti identitás erősségének kérdése* már sokkal ellentmondásosabb képet mutat. Nyugat-Európában az erős vagy felfokozott nemzeti identitás egyértelműen a jobboldalra tolja az embereket (Eijk–Niemöller 1980; Heath–Taylor és mások 1999; Bobbio 1995). Ezzel szemben a nemzethez való viszony a közép-európai régióban ellent-

mondásosabb képet mutat, mert az erős nacionalizmus hol a jobboldalhoz, hol a baloldalhoz kötődik. Azokban a közép-európai országokban, ahol az autoriter rendszer kommunista pártja kifejezetten küzdött a nacionalista megnyilvánulások ellen (Magyarország, Lengyelország, Csehország), ott a nacionalista érzelműek a jobboldal köré csoportosultak, mert az vállalta föl leghatározottabban az erős nemzeti érzelmek képviselését. Ez a tendencia megfelel a nyugat-európai trendeknek. Azokban az országokban azonban, ahol a régi rendszer uralkodó pártja nacionalista tendenciákat mutatott, ott az egykori kommunista pártból kinőtt baloldal a rendszerváltozás után is megőrizte, sőt fölerősítette a nacionalista értékek képviselését (Románia, Bulgária, Szerbia, Albánia), a jobboldal pedig antinacionalista integratív társadalmi erőként lépett föl velük szemben (Heath-Evans-Marginean 1994). Ebben a vonatkozásban szétválik a közép-európai és a kelet-közép-európai régió. Az előbbi egyértelműen a nyugat-európai mintát követi, az utóbbit inkább fölfoghatjuk a közép-európai képlet egyik alváltozatának. Szlovákiában a pártfejlődés tendenciája mindinkább azt mutatja, hogy az ország ebben a vonatkozásban is közelebb kerül a közép-európai régióhoz.

III. ELMÉLETI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉSEK

I. Definíció helyett értelmezési keret

Legtömörebben úgy jellemezhetnénk a bal–jobb skálát, hogy egy „térbeli metafora”, a tér vízszintes dimenziójának a jelképe (Laponce 1981). Funkciója szerint egyszerre „eszköz”, „mechanizmus” és „kód” a politikai kommunikációban, amellyel az emberek orientálódhatnak a szövevényes politikai világban, és ez csökkenti számukra a politikai tér bonyolultságát, lehetővé teszi, hogy érzékeljék a környezet változásait (Fuchs–Klingemann 1989). A politikatudományban a hatvanas évektől többször is kifejeződött az igény a fogalom szótárszerű definiálására (Laponce 1981:116–117). A kutatók többsége azonban egyetértett abban, hogy a fogalmat nem lehet egyértelműen és tartósan definiálni, mert tartalma és megjelenése olyannyira sokrétű, hogy nem lehet egyetlen paradigmába foglalni (Bobbio 1995). Ezt az álláspontot én is elfogadom, és nem töreksem egyetlen örök érvényű definícióba gyömöszölni sem a baloldalt, sem a jobboldal tartalmát. A fogalom definiálása helyett célszerűbbnek látom, ha arra keresek választ, hogy mit jelent ez a kifejezés a választópolgároknak és a politikusoknak, hogy mi a bal–jobb értelmezési tartalma – ún. „popular meaning”-je avagy „literal meaning”-je. Elsősorban az érdekel, hogy hogyan és milyen tartalommal jelenik meg a két fogalom a polgárok és a politikai osztály gondolkodásában.

Kutatási módszerem lényege a következő: több közvélemény-kutatás kérdőíves vizsgálati adatait egy elméleti és módszertani keretbe ágyazva rendszereztem, majd a bal–jobb skálával kapcsolatos zárt és nyitott kérdésekre adott válaszokat, illetve azok különböző társadalmi értékekhez

fűződő kapcsolatait kontextanalízissel kategorizáltam, és számítógépes statisztikai programok segítségével elemeztem. Munkám során alapvetően a második és a harmadik szabadon választott magyar parlament képviselőivel 1996-ban és 1998-ban készített kérdőíves vizsgálat eredményeire és az 1990–1993 között a posztkommunista régió 12 országában végzett adatfölvételünkre támaszkodom (Barnes–Simon 1998), de több vonatkozásban hivatkozom más magyar és közép-európai kutatás eredményeire is (Hudacsek 1992; Bruszt–Simon–Wessels 1993; Klingemann 1995; Wessels–Simon 1997).

2. Módszertani háttér és megközelítések

A bal–jobb skála a szakirodalom szerint nemcsak egyszerűen a politikai ismereteket foglalja magában, hanem mutatja a pártpreferenciákat és az ideológiai orientációkat is (Giddens 1994). Dieter Fuchs és Hans-Dieter Klingemann a bal–jobb kontinuum tesztelésére olyan szint-rendszert képz, melyben a szintek vertikális hierarchia szerint rendeződnek, és a politikai tájékozódási szint fokozataiként jelennek meg (Fuchs–Klingemann 1989: 208). Három szintet különböztettek meg: az első a „felismerés” szintje, a másik kettő pedig a „megértés” két szintje. A legalacsonyabb szintet az önelhelyezési képesség jelenti, amit a szerzőpáros egyben a skála „felismerésének” nevez. A második és a harmadik szint, mint a „megértés” szintje, a bal és jobb tartalmának szóbeli megfogalmazását jelenti. Ha legalább az egyiket képes valaki meghatározni, akkor a második szintet teljesítette, ha mindkettőt meghatározta, akkor a harmadikat is elérte.

A választópolgárok politikai orientációs képességének mérésére magam is használtam a háromszintes felosztást, a politikai elit esetében azonban különböző megfontolásokból ezt módosítottam. Azokból a korábbi tapasztalataimból indultam ki, hogy Magyarországon (és valószínűleg a posztkommunista régió más országaiban is) a politikailag iskolázott értelmiség jelentős része nem hajlandó magát a skálán elhelyezni, vagy bizonyos definíciókat adni, noha tisztában van ennek nyugat-európai értelmével, sőt abban is pontosan tájékozott, hogy egyes pártok hogyan helyezik el magukat a kontinuumon. Többféle magyarázatot adnak azok, akik tetsznék magukat a pártkötődéseik alapján valahová, de nem teszik. Egyesek arra hivatkoznak, hogy még nagyon képlékeny a skála, és nincsenek igazi bal- vagy jobboldali erők és értékek, amelyekkel őszintén azonosulni tudnának a bal–jobb dimenzióban: amíg ez le nem tisztul, addig vagy nem azonosulnak egyikkel sem, vagy inkább definiálják magukat a liberális–konzervatív kontinuumon (Rose–Makkai 1993). A nem reagálók egy harmadik csoportja pedig azt mondja, hogy ők kapcsolódnak ugyan pártokhoz, de mint technokraták, mint menedzser szakemberek nem azonosulnak ideológiai jellegű dimenziókkal, mert teljesen más dimenzióban élik meg a pártokkal való kapcsolatot. A nem reagálókat nem minősíthettem a skála kezelésében egy hierarchikus szinten, mert akkor ők politikai iskolázottságukhoz képest felettébb ellentmondásos

helyet kapnának. Arra törekedtem, hogy a nem reagálók csoportjának véleményét se veszítsem el, például a nyitott kérdésekre adott válaszoknál vagy a bal–jobbhoz kapcsolt értékeknél. Ezért a Fuchs–Klingemann-féle rendszer hierarchikusságát fölbontottam és a kérdéssorokat kiegészítettem további két kérdéssel: a bal–jobb elfogadásával és az értékkapcsolódással, ugyanakkor a megértés két szintjét praktikus okokból összevontan kezeltem: Ezekkel a lépésekkel kétségtelenül megtörtem a fokozati hierarchizáltságot, az általam képzett vizsgálati szintek nem egymásra épülő hierarchikus rendszert képeznek, hanem többirányú értelmezést adnak, kiegészítik, erősítik és/vagy árnyalják egymást.

Végül is a magyar parlamenti képviselőkkel készített kérdőíves kutatás adatai segítségével négyféle megközelítésben elemeztem a bal–jobb megoszlásának működőképességét. A négy megközelítés a következő:

1. a skála létjogosultságának elfogadottsága,
2. a skálán való önelhelyezés.
3. a bal–jobb tartalmának verbális megfogalmazása és a válaszok kategorizálása,
4. a bal- és jobboldal értékkapcsolódásai.

A továbbiakban e négy megközelítésben vizsgálom a skála érvényességét.

IV. ÉRVÉNYES-E MÉG A BAL–JOBBSKÁLA

1. A skála létjogosultságának elfogadása

Számtalan tanulmány foglalkozik a hetvenes évektől napjainkig azzal, hogy a bal–jobb megoszlás elvesztette érvényességét, s helyette más faktorok váltak magyarázó elvvé, például a posztmaterializmus (Inglehart 1977), vagy a liberalizmus–konzervativizmus (Duhamel 1985). A nyolcvanas években francia közvélemény-kutatók évente kérdezték meg a polgárokat arról, hogy mennyire tartják érvényesnek és használhatónak a baloldali és a jobboldali kifejezést a politikában. A vizsgálat szerint egyre több francia állította, hogy a fogalom elvesztette magyarázó értelmét a politikában. A tendencia felerősödött a baloldali kormány hatalomra jutása után, s a nyolcvanas évek közepén már a franciák többsége szerint a kétpólusú megoszlás nem orientálta a politikában (Cayrol 1992).

A kilencvenes évek posztkommunista átmenetei és a közép-európai demokráciák stabilizálódása során ismét aktuálissá vált a kérdés, hogy a nagy változások közepette van-e létjogosultsága a bal–jobb törésvonalnak. Az 1996-os és az 1998-as parlamenti kutatásunkban mi is fölítettük a képviselőknek a franciák által használt kérdéseket: „Az alábbi két vélemény közül Ön melyikkel ért inkább egyet: 1. A baloldali és jobboldali vonatkozó koncepciók használhatatlanok, ma már alkalmatlanok a pártok és a politikai irányzatok megjelölésére. 2. A bal–jobb megjelölés minden változás ellenére továbbra is segít minket, hogy megértsük a pártokat és a különböző politikai irányzatokat.”

Kérdésünkre a képviselők 99 százaléka válaszolt. 1996-ban, a második parlamenti ciklus idején a képviselőknek még csak 66 százaléka tartotta érvényesnek a bal–jobb megoszlást, a harmadik ciklusban azonban már 73 százaléka mondta ugyanezt. Tehát a politikai elit kétharmada működőképesnek tartja a skálát, és a korábbihoz képest valamelyest még nőtt is azok aránya, akik szerint a bal–jobb kategóriája segít a politikai folyamatok megértésében. Legnagyobb arányban a klasszikus pártok képviselői (a szocialisták, az agrárpárt) fogadják el az érvényességét, a legkevésbé pedig a liberális töltetű pártok. 1998-ban az MSZP-sek 81 százaléka, a kisgazdák 77 százaléka, az MDF-csek 75 százaléka, a fideszesek 68 százaléka, az SZDSZ-eseknek pedig csak 50 százaléka tartja működőképesnek a kétpólusú skálát. Vizsgálataink azt mutatják, hogy ez utóbbiak sokkal inkább hajlandók a liberális–konzervatív dichotóm skálán elhelyezni önmagukat, mint a bal–jobb skálán.

2. Önellhelyezés a bal–jobb skálán

Mindegyik megkérdezett elé tettünk egy egytől tízig terjedő számozott hokszokat tartalmazó lineáris skálát, ahol az egyes a baloldalt, a tízes pedig a jobboldalt jelölte. Páros számú fölosztást használtunk, hogy minimalizáljuk a lehetőséget annak, hogy valaki a neutrális középbe tegye magát. A kérdés a következőképpen hangzott: „Sokan úgy vélik, hogy az emberek politikai attitűdjeik szerint elhelyezhetők egy bal–jobb skálán. Ha Ön a saját politikai attitűdjére gondol, akkor hová helyezné magát az alábbi skálán?” (1. táblázat)

Nyugat-Európában a bal–jobb önellhelyezési képesség az egyes országokban 75 és 95 százalék között mozog (Fuchs–Klingemann 1989 – Klingemann 1995). Mi a helyzet a posztkommunista országokban? Az 1. táblázat egy 1990 és 1993 között a régióban végzett nemzetközi kutatás eredményeit mutatja (Bruszt–Simon–Wessels 1993).

A régió országainak önellhelyezési képessége lényegesen elmaradt a nyugat-európai átlagtól, leginkább az ex-NDK lakói tudták a skálát használni, legkevésbé pedig az oroszok és az ukránok. Ezeket az arányokat valószínűleg több tényező is meghatározza, köztük az emberek politikában való jártassága mellett az ország történelmi tradíciói, általános kulturális nyitottsága Nyugat-Európára, kommunikációs helyzete, és maguknak a pártoknak, a parlamentnek és az egész nyilvánosságnak a működése is. Emellett ne felejtjük el, hogy a vizsgált időszak átmeneti volt minden országban, a pártok születésben, formálódóban, átalakulóban voltak, ami igencsak megnehezítette a polgárok preferenciáinak kialakulását is.

A magyar parlamenti képviselőknek 1996-ban 98 százaléka elhelyezte magát a kontinuumon, 1998-ban pedig 96 százaléka. Akik tartózkodtak ettől, azok nem azért nem tették, mert nincsenek tisztában a bal–jobb megoszlásának politikai jelentésével, hanem azért, mert önmagukat semleges technokratának vallják, aki nem tartozik egyik ideológiai táborhoz sem. Ők nem akarnak ideológiai modellben gondolkodni.

1. táblázat: A bal–jobb önelhelyezési képesség Közép- és Kelet-Európában

	1. N	2. %	3. N	4. Átlag	5. Év
NDK	1087	88	953	4,801	1992
Lengyelország	919	77	706	5,817	1991
Bulgária	1074	77	830	4,867	1990
Csehszlovákia	1003	76	759	5,647	1990
Litvánia	918	73	669	5,981	1991
Magyarország	1277	70	895	5,187	1990
Szlovénia	686	64	438	5,014	1991
Románia	1234	62	770	5,419	1991
Észtország	943	59	1019	4,478	1991
Közép-Oroszország	1488	58	560	5,630	1991
Ukrajna	1739	51	758	4,728	1991

(1. A megkérdezettek száma. 2. Azok aránya, akik el tudták magukat helyezni a bal–jobb skálán (%-ban). 3. Az önmagukat elhelyezni tudók száma. 4. Az önelhelyezők átlaga. 5. Az adatfólvétel időpontja.)

Egyébként figyelemre méltó, hogy mindkét parlamenti ciklusban a jobboldali pártok képviselői voltak azok, akik teljes számban el tudták magukat helyezni a skálán, a baloldali, főleg szociális-liberális képviselők között találjuk azokat, akik viszont nem (MSZP, SZDSZ, Fidesz).

Abban a vonatkozásban szinte egyenes vonalú a fejlődés, hogy az idő clórehaladtával növekszik a szóródás, a polarizálódás a skálán. A változás ugyan nem jelentős, de regisztrálható. Magyarországon a többpártrendszer kialakulásának kezdetén, 1989 tavaszán, a megkérdezettek 76 százaléka, 1989 őszén pedig 78 százaléka találta magának helyet a skálán. 1990 februárjában, a választási hadjárat hevében valamelyest megemelkedett a bal–jobb orientáló szerepe, és elérte a nyugat-európai országok alsó szintjét, mivel az emberek 81 százaléka tudta magát azonosítani a kontinuum valamelyik pontjával. Fél évvel később, 1991 novemberében ez az arány visszaesett 70 százalékra, az 1989-es átlagnál is mélyebbre. Úgy tűnik, az embereket jobban orientálta a bal–jobb megoszlás a parlamenti választások idején, mint előtte vagy utána. Ez szoros kapcsolatban áll a választási harc heves propagandakampányával, amikor a legtöbb párt igyekezett elhatárolódni a számára a régi rendszert szimbolizáló baloldaltól, és magát a balhoz képest definiálni. A választási propaganda hatására ugyan gyorsan megnövekedett a bal–jobb érzület és azonosulás, de a kapcsolat felszínes maradt, és a választások után gyorsan csökkent is (2. táblázat).

A tendenciákat elemezve mindenekelőtt két dolgot kell kiemelnünk. Egyrészt a fogalmat magyarázni tudók aránya 1990-ig először csökkent, majd 1993-ra ismét növekedett. Másrészt ez alatt a négy év alatt az értel-

2. táblázat: *A bal–jobb skálán magukat elhelyezni nem tudók arányának alakulása (1989–1994)*

	Nem tudja magát elhelyezni (%)	A skála átlaga (%)	Szórás (St.dev.)
1989. március	21	4,876	1,730
1989. november	16	4,982	1,554
1990. február	17	5,287	1,776
1990. november	27	5,187	1,727
1991. december	22	5,024	1,552
1992. december	16	4,788	2,309
1993. december	22	4,687	2,587
1994. február	30	4,988	2,667

mezések is eltérő arányú változásokat idéztek elő a két pólus között. 1989 márciusához, vagyis az engedélyezett többpártrendszer kezdetéhez képest 1990 novemberében, a szabad választások után megalakult kormány első fél évekor már kevesebben voltak azok, akik meg tudták fogalmazni, hogy mit jelent a baloldal és a jobboldal, arányuk 57 és 51 százalékról 49 és 47 százalékra csökkent. Három évvel később azonban már ismét növekedést regisztrálhattunk, 53 illetve 58 százalékra. A változások mögött a tartalomelemzések és a politikai események tanúsága szerint többirányú és felettébb összetett folyamatok álltak, amelyek közül ezúttal csak néhányat említünk.

A rendszerváltozás idején a politikai és gazdasági erőtér változása következtében a bal–jobb fogalma nagy metamorfózison ment keresztül, tartalmában átalakult, pozitív–negatív töltésében pedig nagyobb társadalmi csoportok számára lényegesen átértékelődött. A baloldal jelentése általában bizonytalanabbá és zavarosabbá vált, a jobboldalnak pedig bizonyos erők – például a vallásosak – a korábbinál sokkal kedvezőbb tartalmat tulajdonítottak. Ráadásul az ellentmondásos folyamatok eltérő mélységben, eltérő intenzitással és időben érték az állampolgárok különböző csoportjait. Az értelmezési nehézségekhez maguk a pártpolitikusok is nagyban hozzájárultak saját pártjuk profiljairól, illetve a politikai skála töltéséről szóló ellentmondásos nyilatkozataikkal. Három évvel később, 1993-ban a baloldalt 4 százalékkal, a jobboldalt viszont 11 százalékkal többen tudták értelmezni. Ez a tartalomelemzésekkel összhangban azt is mutatja, hogy Magyarországon az új demokrácia első kormányzati periódusának végén nem a baloldal jelentése tisztázódott, hanem a jobboldal által hordozott tartalom értéktöltése vált egyértelműbbé, elsősorban negatívabbá mind szélesebb társadalmi rétegek számára. A polgárok nagy többsége előtt két dolog vált világossá: egyrészt az, hogy „mi nem a baloldal”, másrészt pedig az, hogy a „jobboldal a rosszabb oldal”. Ez utóbbi elsősorban a jobbközép kormány teljesítményével szembeni általános elégedetlenségnek tudható be (Simon 1997).

3. A bal- és jobboldal verbális megfogalmazás

a) KÉPESSÉG A JELENTÉS MEGFOGALMAZÁSÁRA

Nyitott formában is feltettük a két kérdést, hogy „Mit jelent az Ön számára az, hogy baloldal?” és „Mit jelent az Ön számára az, hogy jobboldal?”. Általában azt tapasztaltuk, hogy azoknak az aránya, akik valamilyen meghatározást tudnak adni, valamivel kisebb, mint azoké, akik el tudják magukat helyezni a skálán. Magyarországon 1990 és 1994 között végzett idősoros vizsgálataink szerint a polgárok 52–59 százaléka tudott valamilyen értelmezhető választ adni, míg a parlamenti képviselőknél ez az arány 1998-ban 80 százalékos volt. Néhány közép-európai ország adatai is (3. táblázat) rendelkezésünkre állnak (Barnes–Simon 1998; Hudacek 1992).

3. táblázat: A bal- és jobboldal meghatározásának képessége Közép-Európában és Spanyolországban

	Adatfölvétel évc	Bal %	Jobb %	Megkérdezettek száma
Magyar parlamenti képviselők	1996	89	88	193
Magyar parlamenti képviselők	1998	80	81	193
Csehország	1990	74	72	1003
Ex-NDK	1993	60	59	1087
Lengyelország	1992	60	58	919
Magyarország	1994	54	53	1996
Spanyolország	1990	48	48	3346
Litvánia	1991	48	43	918
Románia	1991	45	41	1225

(Forrás: Bruszt–Simon–Wessels 1993; Morlino–Montero 1995).

A definíciók arányát összevetve azt látjuk, hogy nincs szignifikáns különbség a baloldal és a jobboldal definiálási képessége között. Aki az egyik kategória jelentését megfogalmazta, az többnyire a másikra is adott valamilyen értelmezést, ezért is tartottuk célszerűnek a két pólus együttes kezelését.

Az egyes országok adatai összehasonlításban jól szemléltetik a politikai kultúra egyik komponensét, a polgároknak a politikában való jártasságát és informáltságát is. A vizsgált országok között – ahogyan ez várható volt – az ex-NDK-ban a legmagasabb arányú a politikai jelrendszer felismerése. Romániában pedig a legalacsonyabb. Általános tapasztalatunk, hogy azok, akik el tudják helyezni magukat a bal–jobb skálán, és meg is tudják fogalmazni annak jelentését, sokkal nagyobb arányban rendelkeznek pártpreferenciával, mint azok, akik minderre nem képesek.

4. táblázat: *A bal- és jobboldal tartalmának kategorizálása (N = 1058 fő, 1990-ben)*

	Baloldal	Jobboldal	Együttesen	
	N	N	N	%
1. Értékek	66	75	141	13
1. Általános értékek (szabadság, egyenlőség, szociális jogok)	19	13		
2. Attitűdök (humanista, kritikus, egoista)	15	6		
3. Társadalmi változás értékei (tradicionális, progresszív, radikális)	32	56		
2. Ideológiák és eszmék (kommunista, szocialista, fasiszta, nacionalista)	58	10	68	6
3. Hatalomhoz való viszony	228	217	445	41
1. Kormányzati forma (demokrácia, diktatúra)	32	32		
2. Kormányhoz való viszony (kormány, ellenzék)	15	63		
3. Rendszerhez való viszony (mostani, régi, kapitalista rendszer)	107	60		
4. Pártok (kormánypártok, ellenzék)	50	49	99	9
5. Gazdaság (piac, pénz, magántulajdon)	17	43	60	5
6. Érdekek (munkás, nép, gazdagok, közösségi)	72	60	132	12
7. Nemzetközi viszonylat (Kelet, Nyugat, Moszkva, USA)	5	26	31	3
8. Általános értékelés (jobb, rosszabb)	23	31	54	5
9. Egyéb	15	13	28	2
Összesen (N)	534	524	1058	100
(%)	42%	41%		

b) A NYITOTT KÉRDÉSEK KATEGORIZÁLÁSA ÉS TARTALOMELEMZÉSE

A nyitott kérdésekre adott válaszok kódolásakor figyelembe vettük a viszonylag kisszámú vonatkozó nemzetközi szakirodalomban használt kódrendszereket is. A válaszokat tartalomelemzéssel csoportosítottuk, a „tartalmi hasonlóság” és a „legnagyobb közös nevező” elve alapján. Az egyes fogalmi csoportokból egy *8 plusz 1-es kategóriarendszert* képeztünk a bal- és a jobboldalra vonatkozó válaszok rendszerezésére (4. táblázat).

A kategóriák megoszlását elemezve szembevetőd, hogy Magyarországon igen magas volt a hatalomhoz kapcsolódó értelmezések aránya, amit magyaráz az, hogy az adatfölvétel időpontja, az 1990-es év a parlamenti és helyhatósági választások, valamint a taxisblokádi lázas éve volt. Négy évvel később, 1994-ben már a baloldal és a jobboldal kifejtésében számottevően megnőtt az ideológiai értelmezés aránya (6%-ról közel négyszeresére, 23%-ra emelkedett). A magyarországi adatok leginkább nemzetközi összehasonlításban értelmezhetők (5. táblázat).

5. táblázat: A baloldal és a jobboldal értelmezése néhány posztkommunista országban (%-ban)

	Csehszlovákia N = 1003 1990		NDK N = 1087 1992		Románia N = 1234 1991		Magyarország N = 1277 1994	
	B	J	B	J	B	J	B	J
1. Értékek	25	18	14	23	–	15	22	13
2. Ideológiai és eszmék	24	20	40	47	–	17	20	25
3. Hatalomhoz való viszony	11	16	3	8	–	31	22	26
4. Pártok és politikusok	18	13	21	8	–	106	12	9
5. Érdek- képviselés	14	15	18	6	–	4	16	10
6. Gazdaság	1	12	0	2	–	7	1	7
7. Nemzetközi viszonyok	2	2	0	0	–	0	1	5
8. Általános értékelés	4	3	2	1	–	5	3	3
9. Egyéb	1	3	2	4	–	4	1	4
Értékelhető válaszok száma	594	535	640	628	–	280	688	728
Összes válasz %-a	59	53	59	58	–	23	54	57

Csehország, Szlovákia, Magyarország és Románia esetében a válaszok szórtak. Az ideológiai töltés szerepe mindkét pólusban az ex-NDK-ban a legmagasabb, és ebben az országban a legalacsonyabb a hatalomhoz való viszonyban való gondolkodás és fogalmazás. A keletnémetek esetében a jobboldalnál két kategória, az értékek és az ideológiák köré csoportosulnak a meghatározások. Ez főleg azzal magyarázható, hogy a keletnémet polgárok a jobboldalt kevésbé azonosítják valamilyen párttal, sokkal inkább valamely szélsőséges politikai mozgalom ideológiájával, például a fasizmussal, a rasszizmussal. Ehhez némileg hasonlók, bár kisebb arányúak a romániai megfogalmazások a „vasgárda eszmei örököséről”. Magyarországon az intolerancia és az antiszemitizmus fordul elő más országokhoz képest gyakrabban. A magyar adatok jól tükrözik az országban a kilencvenes évek elején végbement erőteljes ideologizálódási folyamatot, hiszen a baloldal értelmezésében az ideológiai töltés aránya alig három év alatt kétszeresére, a jobboldal esetében pedig két és félszeresére emelkedett.

4. Milyen értékek kapcsolódnak a baloldalhoz és a jobboldalhoz?

A magyar parlamenti képviselők körében végzett survey-kutatásom szakmailag egyik legizgalmasabb része a baloldali és a jobboldali értékek meghatározásához kötődik. Úgy ítélem meg, hogy a baloldaliság és a jobboldaliság összetett értéktartalmának föltárása révén jutottam legközelebb a baloldal és a jobboldal fogalmához, megértéséhez. A fő kérdés számomra az volt, hogy a politikai elit gondolkodásában milyen társadalmi értékek tapadnak a baloldal és a jobboldal fogalmához. A továbbiakban a kutatás eredményeit ismertetem.

Először megkértük a parlamenti képviselőket, hogy helyezték el magukat a 10-es osztású bal–jobb skálán. Ezután eléjük tettünk egy 29 társadalmi értéket tartalmazó listát azzal, hogy osztályozzák őket egytől négyig aszerint, hogy mennyire tartoznak a baloldal fogalmába, és mennyire a jobboldal fogalmába. Az eredmények elemzésekor két problémával szembesültem. Egyrészt az egyes értékek megítélésében viszonylag nagy volt a szórás, másrészt több érték is ugyanolyan intenzitással jelent meg mindkét oldalon. Ezért a bal–jobb skálát fölbontottam a két pólusra és a centrumra. Baloldaliaknak minősítettem azokat, akik a skálán 1-től 4-ig, jobboldaliaknak pedig azokat, akik 7-től 10-ig helyezték el magukat. Majd megnéztem, hogy a baloldali képviselők mely értékeket minősítettek határozottan a baloldal fogalmába tartozónak, és melyeket a jobboldaléba. Ugyanezt elvégeztem a magukat jobbra soroltakkal. Végül összevetettem a két különböző optikát mind a bal-, mind a jobboldalra vonatkozóan. Így megtaláltam az eltérő és a közös elemeket.

Azokat a minősítéseket, amelyek csak az egyik fél fogalmaz meg a másikra nézve, a másik viszont nem is említi, általában az előítéleteknek minősítettem, melyek vélt vagy valódi tapasztalatokból erednek. Az az oldal, amelyre ezek az egyoldalú értékelések vonatkoznak, a hétköznapi szóhasználatában vádaskodásoknak és rágalomoknak minősíti őket. Azo-

kat az értékeléseket viszont, amelyeket mind a két fél használ ugyanarra az oldalra, vagyis amelyekben a legnagyobb az egyetértés, konszenzusos elemeknek neveztem el. Ezek a közös értékek képezik ma a baloldal és a jobboldal fogalmának konszenzusos tartalmát.

A magyarországi politikai baloldal és jobboldal értékkapcsolatairól kevés olyan elemző tanulmány jelent meg, amely túllép a politikai indulatokon és a hétköznapi publicisztika szintjén (Angelusz–Tardos 1994). Ennek persze az is oka lehet, hogy egy sor társadalmi érték a demokratikus átalakulás folyamatában és a piaci verseny térnyerése során túlságosan is képlékenyekké vált, túl gyorsan devalválódott vagy túl gyorsan fölértékelődött (G. Márkus 1997; Fricz 1998; Szabó–Örkény 1998; Cszimadia 1999). Mások szerint a liberális eszmék nem eléggé kiforrottak, a szociális eszmék csak jelszavak szintjén léteznek (Béndek 1998). A magyar konzervativizmus pedig csak politikai jellegű, hiányoznak a valódi értékonzervatív alapjai ahhoz, hogy képes legyen morális tradíciókat megjeleníteni (A. Gergely 1996: 17).

Ezek után próbáljuk megválaszolni, hogy mit is jelent valójában a baloldal és mit a jobboldal fogalma a magyar politikai elit számára? A kérdésünkre adott válaszokból kiemeltük és sorrendbe raktuk mindkét oldalon a hét legnagyobb pontszámmal minősített kifejezést (6. táblázat).

6. táblázat: *A baloldalhoz és a jobboldalhoz kapcsolt értékek*

BALOLDAL

JOBBDAL

Baloldaliak szerint

1. hazánk európai integrációja
2. társadalmi igazságosság
3. egyenlőség
4. szociális háló
5. haladás
6. jogvédelem
7. rasszizmusellenesség

Baloldaliak szerint

1. tekintélytisztelet
2. határon túli magyarok védelme
3. hagyománytisztelet
4. autoritarizmus
5. vallásosság
6. hazaszeretet
7. nemzeti érdekek védelme

Jobboldaliak szerint

1. államosítás
2. autoritarizmus
3. kozmopolitizmus
4. hazánk európai integrációja
5. kisebbségek védelme
6. egyenlőség
7. szociális háló

Jobboldaliak szerint

1. nemzeti érdekek védelme
2. hazaszeretet
3. határon túli magyarok védelme
4. hazánk európai integrációja
5. szabadság
6. jogvédelem
7. hagyomány tisztelte

Vádaskodások a jobb felől:

1. államosítás
2. autoritarizmus
3. kozmopolitanizmus

Vádaskodások a bal felől:

1. tekintélytisztelet
2. autoritarizmus

Karaktervonások konszenzussal

1. hazánk európai integrációja
2. egyenlőség
3. szociális háló

Karaktervonások konszenzussal

1. határon túli magyarok védelme
2. hazaszeretet
3. nemzeti érdekek védelme

A baloldaliak szerint leginkább az európai integráció támogatása, a társadalmi igazságosság, az egyenlőség, a szociális háló, a haladás, a jogvédelem és a rasszizmuscellenesség tartozik a baloldal fogalmába, a jobboldaliak szerint viszont az államosítás, a tekintélyelvűség, a kozmopolitizmus, Magyarország európai uniós csatlakozásának támogatása, a kisebbségek védelme, az egyenlőség és a szociális háló.

A jobboldal jellemzőjének a baloldaliak a tekintélytiszteltet, a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek támogatását, a hagyománytiszteltet, a tekintélyelvűséget, a vallásosságot, a hazaszeretetet és a nemzeti érdekek védelmét tartották. A jobboldaliak a nemzeti érdekek képviseletét, a hazaszeretetet, a szomszédos országokban élő magyar kisebbségének védelmét, Magyarország európai integrációját, a szabadságot, a jogvédelmet és a hagyomány tiszteltét sorolták ide.

Ezek után összevettem a magyar politikai osztály kétféle bal–jobb szemléletét, s így láthatóvá vált, hogy a dichotómskála két pólusát tekintve miben van a legnagyobb konszenzus, melyek a legfőbb karaktervonások. Eszerint a baloldal jelentéséhez leginkább Magyarország európai integrációjának támogatása, az egyenlőség és a szociális háló kapcsolódik. A jobboldal kifejezéshez pedig a határon túli magyarok érdekeinek védelme, a hazaszeretet és a nemzeti érdekek védelme társul.

Ha a két pólushoz szorosan hozzákapcsolt fogalmakat vizsgáljuk, azt látjuk, hogy mindkét oldal képviselői a saját oldalukhoz képest definiálják a másik oldalt, azt az értéket, amelyet a saját oldaluk esetében igen pozitívnak találnak, elvitatják a másik oldaltól, s amiről úgy vélik, hogy a másik oldalhoz igen erősen kötődik, azt önmagukra nézve általában nem találják jellemzőnek.

Két fontos megállapítást tehetünk. Egyrészt láthatjuk, hogy a képviselők baloldaltól és jobboldaltól alkotott ítélete nagyon erősen kötődik a magyar politikai és pártrendszerhez. Amikor a jobboldaliak a baloldal egyik fontos ismérvének az európai integráció támogatását tartják, akkor nem az európai tapasztalatokból indulnak ki – hiszen ott ennek éppen ellenkezőjét tapasztaljuk –, hanem a magyar baloldali erők eddigi tevékenységéből. A határon túli magyar kisebbség védelmének egzisztenciális fontossága is sajátosan magyar, csak az ország múltjának ismeretében, az évszázad hazai történéseiből érthető meg igazán.

Másrészt a két oldal értelmezésében világosan elkülönül egymástól két nagy dimenzió: egyfelől a baloldalon a szociális dimenzió (egyenlőség, szociális háló, társadalmi igazságosság), másfelől a jobboldalon a nemzeti dimenzió (határon túli magyarok védelme, hazaszeretet, nemzeti érdekek védelme). Régióink egyik sajátossága, hogy a szociális integráció és a nemzeti integráció nem egymást kizáró, hanem egymást kölcsönösen feltételező tényezők. Jelenlétük egyidejű, funkciójukban pedig

kiegészítik és erősítik egymást. A közép-európai – és valószínűleg az európai – pártstruktúrákban e két tényező csak együttesen képes garantálni a demokratikus fejlődést.

5. Összegzés, avagy melyik út vezet a paradicsomba?

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a magyar polgárok több mint fele számára értelmezhető a bal- és a jobboldal fogalma, el tudják magukat helyezni a bal–jobb skálán, és szavakba tudják önteni annak tartalmát. A parlamenti képviselők kétharmada szerint működik és orientál a politikában a baloldal és a jobboldal kifejezése, 96 százalék elhelyezte magát a kontinuumon, a baloldal és a jobboldal jelentését pedig négyötöd részük verbálisan is meg tudja fogalmazni. Tovább lépést jelentene a bal–jobb kutatásában, ha országos lakossági mintán is meg tudnánk ismételni a politikai elit körében elvégzett kérdőíves vizsgálatot, amelynek kérdései kiterjednének a bal- és jobboldal értékkapcsolataira is. Ezáltal össze tudnánk hasonlítani a polgárok és a politikai osztály értelmezését a politika világának egyik legfontosabb szimbólumáról (7. táblázat).

7. táblázat: A baloldal és a jobboldal működésének tesztelése négy megközelítésben (%-ban)

	Orientáló a számára	Önelhelyezés aránya	Definíció balra jobbra		Értékkapcsolások min-max.
<i>Politikai elit</i> (1998)	73	96	80	81	70–90
<i>Polgárok</i> (1999)	63	64	53	54	60–65

Az emberek többsége szimpatizál a politikai baloldallal vagy jobboldallal. Hogy melyik oldallal és mennyire intenzíven, az sok mindentől függhet. Hogy ki melyik oldalhoz érzi magát közelebb, az általában egyéni vérmérséklet, a családi szocializáció, az élettapasztalat, a kulturális beágyazottság, a származás, a piaci pozíció vagy egyszerűen csak etikai választás kérdése. De lehet mindezek sajátos kombinációjának eredője is. A baloldalhoz vagy a jobboldalhoz való erősebb kötődés gyakran zabolátlan indulatokat szül a másik oldal iránt, ami eljuthat akár a másik megsemmisítésének kívánásáig is. Melyik oldal képviseli a helyes irányt, melyik út vezet a paradicsomba?

Megítélésem szerint soha nem lehet egyetlen kijelentéssel eldönteni, hogy a történelemben melyik az egyetlen üdvözítő út, hogy melyik politikai irányzat képviseli a társadalmi progressziót. Ezt csak konkrétan, az

adott időszakban a polgárok előtt tornyosuló feladatok ismeretében lehet megválaszolni – ha egyáltalán lehet. Az biztos, hogy mindkét oldalnak állandóan szembe kell néznie az új korszak kihívásaival, s az adott válaszok sikerességétől nagymértékben függ mindkét oldal politikai fajsúlya. Egyik korszak a jobboldali irányzatoknak kínál nagyobb érvénycsúlsési lehetőséget, a másik a baloldalnak.

Egy dolgot azonban semmiképpen sem lehet elvitatni a modernkori európai liberális demokráciáktól, mégpedig azt, hogy a baloldalnak és a jobboldalnak egyidejű létjogosultsága van. Csak a kettő együttesen alkothatja a demokrácia talpazatát, a féllábú demokrácia nem demokrácia, mert megrogyan, és egyensúlyából kibillenve egész felépítménye összcmlök. A demokrácia torzója pedig nem a rossz demokrácia, hanem a diktatúra, s ezt tapasztalhattuk a szélsőséges erők hatalomra kerülésekor. A fasizmus idején az egyik pillér hiányzott, a kommunizmus idején pedig a másik. A közép-európai nemzetek huszadik századi történelme azt tanítja nekünk, hogy a demokráciához mindkét lábra szükségünk van, a baloldalra is és a jobboldalra is.

HIVATKOZÁSOK

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1994. A baloldal és a jobboldal. *Politikaudományi Szemle*, 2.
- Barnes, Samuel – Simon, János (eds.) 1998. *The Postcommunist Citizen*. Budapest: Erasmus Foundation and IPS of HAS
- Bendeck Péter 1998. Magyar liberalizmus: mi végre? *Magyar Hírlap*, november 14.
- Bobbio, Norberto 1995. *Destra e sinistra*. Roma: Donzelli Editore (2.a edition)
- Bruszt L. – Simon J. – B. Wessels 1993. *The Codebook of the International Survey on „Political Culture, Political and Economical Orientations in Central and Eastern Europe During Transition to Democracy”, 1990–1992*. Berlin-Budapest: WZB, Erasmus Foundation and IPS of HAS.
- Cayrol, Roland 1992. *La derecha, la izquierda y las referencias ideológicas de los Franceses (1980–1991)*. Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials. WP núm. 45.
- Csizmadia Ervin 1999. Politika és morál. *Magyar Nemzet*, január 13.
- Della Cava, Ralf 1993. „Roman Catholic Philanthropy in Central and Eastern Europe, 1947–1993” (Prepared for the Meeting of the Working Group on Transnational Religious Regimes of the Social Science Research Council. New York City, 8–9. October, 59.
- Duhameil O. 1985. *Liberales, socialistas, conservadores: evoluciones ideológicas de las Franceses*. SOFRES, Opiniones Públicas, 92
- Eijk Ceas van der – B. Niemöller 1980. Links en rechts in de zeventiger jaren: In: *Mededelingen 67 van de Subfaculteit der Algemene Politieke en Sociale Wetenschappen*. 225–226.
- Elster, P. – L. Halman – V. Rukavishnyikov 1997. *From Cold War to Cold Peace? A Comparative Empirical Study of Russian and Western Political Cultures*. European Values Studies. Tilburg: University Press
- Ferrado, Manuel Garcia 1984. Reforma y Cambio Social: Lo que entienden los Españoles por izquierda en la política. *Sistema*, 58.
- Fricz Tamás 1998. Van-e konzervativizmus Magyarországon? In: *Egy következmények nélküli ország*. Budapest: Századvég 177–179

- Fuchs Dieter – Hans-Dieter Klingemann 1989. The Left-Right Schema. In: M. K. Jennings – Jan van Deth et al. *Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies*. Berlin: de Gruyter, 203–234.
- Gergely, A. András 1996. *A mai magyar konzervativizmus onmeghatározása*. Budapest: MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Kiadványa, Discussion Papers Series, 1.
- Giddens, Anthony 1994. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Oxford: Polity Press
- Heath, Anthony – B. Taylor – L. Brook – A. Park 1999. British National Sentiment, No. I. 155–175.
- Heath, Anthony – Geoffrey Evans – Ioan Marginean 1994. „Clasa sociala si politica in Europa de Est.” *Revista de Cercetari Sociale*. Bucharest No. 2. 59–67.
- Hudacek, Jaroslav 1992. Pokus o identifikaci stran na „levo-pravém” kontinuu. *Sociologický časopis*, 2. 275–283.
- Inglehart, Ronald 1977. *The Silence Revolution*. Princeton: Princeton University Press
- Klingemann, H-D. 1995. Party Positions and Voter Orientations. In: H-D. Klingemann – D. Fuchs (eds.) *Citizens and the State*. Oxford University Press 183–205.
- Laki László – Simon János 1990. *Demokrácia, baloldal, jobboldal Magyarországon*. NGYIA. MTA PTI, Budapest, 71. kéziratban
- Laponce, Jean A. 1981. *Left and Right: The Topography of Political Perceptions*. Toronto: University of Toronto Press
- Maravall, José Maria 1992. *What is left?* Estudio, Working Paper, No. 36., 59.
- Márkus, G. György 1997. Mitől jobb a jobb, mitől bal a bal? *Népszabadság*, május 18.
- McDonough, Peter 1998. Identities, Ideologies, and Interests: Democratization and the Culture of Mass Politics in Spain and Eastern Europe. Samuel Barnes – János Simon (eds.) *The Postcommunist Citizen*. Budapest: Erasmus Foundation and IPS of HAS
- McDonough, P. – S. Barnes – A. L. Pina 1998. *The Cultural Dynamics of Democratization in Spain*. Ithaca: Cornell University Press
- Montero, José Ramón – Mariano Torcal 1990. La cultura política de los españoles: pautas de continuidad y cambio. *Sistema*, Noviembre, 39–73.
- Morlino, Leonardo – José Ramón Montero 1995. Legitimacy and Democracy in Southern Europe. In: *The Politics of Democratic Consolidation. Southern Europe in Comparative Perspective*. Ed. by R. Gunther – N. Diamanduros – J. Puhle. Baltimore: The John Hopkins University Press, 231–260.
- Plasser, F. – P. Ulram – H. Waldrauch 1997. *Politische Kulturwandel und demokratische Konsolidierung in Ost-Mitteleuropa: Theorien und Trends*. Opladen: Leske und Budrich Verlag
- Rose, Richard – William Mishler 1994. Mass Reaction to Regime Change in Eastern Europe. *British Journal of Political Science*, 2. 159–182.
- Rose, Richard – Toni Makkai 1993. *Collectivist vs. Individualist welfare values in post-communist societies: A Comparative Analysis*. Manuscript.
- Rukavishnyikov, Vladimir 1994. *A Split Society: Political Crisis and Popular Support for Transition to a Free Market and Democracy in Russia*. Tilburg, Sociale Wetenschappen, No. 2.
- Sani, Giacomo – José Ramón 1986. El aspecto político: Izquierda, Derecha y Centro. In: *Crisis y Cambio*. eds. Linz, J. – Montero, J. R. Madrid: C de EE.
- Sartori, Giovanni 1980. *Sistema de los Partidos*. Madrid E. Alianza.
- Schopflin, George 1993. Culture and Identity in Post-Communist Europe. In: *Developments in East European Politics* eds. White S. – Batt J. – Lewis P. Durham: Duke University Press
- Simon János 1997. The Meaning of Left and Right and Democracy in Hungary and Central Europe. *Research Report for NATO Press and Information*, Brussels, 78. Manuscript
- Simon János 1999. Cleavages and Space of Party Competition in Hungary. In: *Cleavages and Parties in East-Central Europe*. eds. Lawson – Rümmele – Karashimeonov. New York: Praeger
- Simpson, J. A. – E. S. Weiner 1989. *The Oxford English Dictionary*. Vol. VIII, XIII. (Second Edition) Oxford: Calderon Press

- Szabó Ildikó – Örkény Antal 1998. *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Könyvek 5. Budapest
- Waller, Michael 1992. *The East Central European Left – A Case of Birth, Death or Resurrection?* Paper presented at the Conference on „Party Formation in Eastern Europe” at the Charles University, Praga, Sept. 14–18.
- Wessels, Bernhard – Simon János 1997. Hungarian and German MP-s in Comparative Perspective. Result from 1996. *Codebook 36* Berlin: WZB. Manuscript